

Ткачук О. М.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

НАРАТИВНА СПЕЦИФІКА ТЕМИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У МАЛІЙ ПРОЗІ БОГДАНА ЛЕПКОГО

У статті досліджується наративна специфіка теми Першої світової війни у малій прозі Богдана Лепкого. Художні особливості зображення війни тісно пов'язані з особистим досвідом письменника. Це дозволило митцю зобразити широкий спектр явищ, пов'язаних із воєнною реальністю цивільного населення, біженців та полонених. Метою статті є визначення специфіки наративного втілення мілітаристської тематики: психологічні та екзистенційні потрясіння українських біженців, включаючи втрату зв'язку з рідним середовищем та відчуття ізоляції, вибір в умовах межової ситуації.

Наративна стратегія митця часто поєднує особистий досвід з колективним. Низка оповідань про поневіряння біженців («Сім шляфроків», «Жінка з квіткою») сконструйовані як поезії в прозі, використовуючи лаконізм, символізм та колективну фокалізацію, що допомагає досягти онтологічних узагальнень. Символічні деталі, наприклад, сім шляфроків, підкреслюють дезорієнтованість біженців у нових обставинах. У оповіданні «Також лист» моделюється погляд дитини на війну та її негативний вплив на родину. Притчевий твір «Allegro patetico» використовує алегорію, де засуха символізує війну.

У соціально-психологічних оповіданнях, зокрема «Втікати?», Лепкий моделює межову ситуацію вибору – тікати чи залишитися. Він ускладнює оповідну канву введенням внутрішніх монологів та невластивих прямої мови для передачі ціннісних орієнтацій персонажів.

У творах письменника відтворено вплив війни на свідомість: руйнування традиційних релігійних цінностей («Дзвони»), де використано метафоричний опис розповідачем душевного сум'яття священика, мотив героїчного вибору добровольців, які записуються до українського легіону стрільців («Пишіть і мене»), та травматичний досвід військовополонених («У таборі»), який через внутрішній монолог передає безглуздість війни і її травматичний вплив на особистість.

Ключові слова: тема війни, фокалізація, наративна ситуація, оповідач, поезія в прозі, внутрішній монолог.

Постановка проблеми. Художні особливості зображення теми Першої світової війни в українській літературі, очевидно, пов'язані з особистим досвідом письменників, не винятком був і Б. Лепкий. На початку війни він перебував у Кракові, з безпосереднім впливом боїв він стикнувся, коли перебував в Яремчі, де в готелі згоріли речі й рукописи «Начерку української літератури» і драми «Мотря». У 1915 році його мобілізували, але завдяки протекції друзів він потрапив у табір для військовополонених, де викладав українську літературу та культуру. Це зумовило представлення у малій прозі Лепкого широкого спектру явищ, пов'язаних з воєнною реальністю цивільного населення, біженців та військовополонених. Відображення глибоких соціальних, психологічних та екзистенційних потрясінь, спричинених війною зумовили пошуки наративної стратегії митцем. Адже наслідки війни для українських селян, а тепер біженців або військовополонених,

це втрата зв'язку з рідним середовищем, відчуття ізоляції та безнадії – нові теми для української малої прози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика малої прози Богдана Лепкого широка й неодноразово ставала об'єктом дослідження, проте окрему увагу темі війни в оповіданнях прозаїка чи не вперше приділив Василь Лев, який виділив таку тематичну групу поряд з творами про повоєнні часи [3, с. 203–207]. Дослідник малої прози Лепкого, М. Зушман відзначив, що в період Першої світової війни письменник звернувся до жанру поезії в прозі [2, с. 84]. Твори на антимілітаристський тематику Б. Лепкого розглянула Ольга Яблонська, зокрема звернула увагу на роль внутрішнього мовлення у оповіданнях митця [8]. Мілітаристський дискурс малої прози кінця XIX–XX ст. розглянула Тетяна Ткаченко, проте не охопила твори Б. Лепкого [7]. Важливим внеском є розділ «Перша світова і українська література»

у монографії Олени Дзюби-Погребняк присвяченій Першій світовій війні в літературах південних слов'ян. У ньому дослідниця залучає до аналізу поетичний доробок Б. Лепкого. Невелика кількість сучасних досліджень малої прози письменника на тему війни зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті визначити специфіку нарративного втілення Першої світової війни в малій прозі Б. Лепкого.

Виклад основного матеріалу. О.Дзюба-Погребняк слушно відмітила дві причини трагедії населення Західної України в Першій світовій війні. Перша, те що українці опинилися по обидва боки лінії фронту: «В австрійській армії відсоток українців був менший, відповідно до меншої кількості українського населення, але до регулярної армії приєднувалися добровольці з числа галицької молоді, яка мріяла про визволення України з російських кайданів» [1, с. 394]. Цей факт, що українці йшли до австрійської армії з метою мати власну військову силу змальовано у оповіданні Б. Лепкого «Пишіть і мене». Друга – «страждання мирного населення, грабованого по черзі обома арміями, караного за «колаборацію», то з однією, то з другою владою. Захопивши Галичину, Росія розгромила осередки українського культурного й релігійного життя, інтернувала багатьох його діячів, розпочала насильницьке навернення греко-католицького населення у православ'я» [1, с. 394].

Один з епізодів зіткнення мирного населення з новими порядками війни зображено в оповіданні «Папери є?». В основу покладено автобіографічний матеріал, на його документальний характер вказує підзаголовок «Із воєнних споминів». Лепкий відтворює факт, коли перебуваючи у Карпатах, де здавалось ще не дійшла війна, він несподівано на стежині стикається з перевіркою в нього документів. Новелістичності сюжету надає випадок, що офіцер виявився читачем творів Лепкого і впізнав його. Особливістю нарративної побудови твору є використання колективної фокалізації. Оповідач говорить від першої особи множини. «Останній поїзд привіз нас до Яремча. По дорозі бачили ми, як Надвірна горіла» [6, с.505]. На перший погляд, читачеві може здатися, що йдеться про родину письменника. Проте далі оповідь набуває ширшого узагальнення й голос оповідача звучить як голос таких самих біженців: «Дивно нам. Того не було перше. Що таке зі світом зробилося нараз? Невже ж війна переверне все догори дном?» [6, с. 505]. У мовленні з'являються маркери, що вказують на колективну точку зору

«вози шепотять», «хтось каже», «другий краще знає». Згодом наратор переходить на першособову оповідь й розкриває власне факт про перевірку документів. Відтак Лепкий поєднує особистий досвід з народним.

Продовжують цю тему оповідання про біженців, які тікають з батьківщини охоплені війною. Ряд творів змальовують поневіряння українців в Угорщині («Сім шляфроків», «Жінка з квіткою», «У Шатмарі», «Не виходимо з хати»). Погоджуємось з думкою М. Зушмана, що вони сконструйовані як поезій в прозі [2, с. 84]. На це вказують такі жанрові ознаки як лаконізм, алегоризм, символізм, зокрема при вираженні індивідуальних рис героя [2, с. 85]. Стислість оповіді у поєднанні з колективною фокалізацією дозволяє досягти рівня онтологічних узагальнень. У оповіданні «Сім шляфроків» наратор змальовує біженців, які їдуть в поїзді, до колективного ми оповідача, доєднуються їхні репліки. Це чутки про те, що їх чекає в Угорщині, а також коментарі, що довелося лишити вдома. Діапазон емоцій різноплановий: хтось лишив корову, інший чув плач старої матері, яку не взяли, бо вже не може ходити. Оповідач фіксує як люди побачили верби за вікном поїзда і тут же хтось говорить: «В нашій селі що верба, то хтось висить. Кажуть – за зраду: ніби то люди москалям знаки подавали» [6, с. 507]. Так Лепкий фіксує, що українці страждають від австро-угорської влади, а не ворога. Якщо на початку оповідання говориться про минулий час «сиділи ми в купу», то в кінці оповідач переходить до теперішнього часу й мовлення від першої особи «Навпроти мене сидить якась пані». Кут зору оповідача зосереджується на одному персонажі – це жінка, яка гарна, але яка невідповідно вбрана. Її фраза про те, що вона лишила сім шляфроків (халатів) вдома, підкреслює її заможність, адже домашній одяг мали представники середнього класу. Ця деталь винесена в назву твору, підкреслює дезорієнтованість українця-біженця у незрозумілих йому обставинах. Мініатюри «Жінка з квіткою», «У Шатмарі», «Не виходимо з хати» змістовно продовжують історію біженців, їх подорож прибуття й перебування в місті Шатмар-Неметі. Наративна ситуація побудована у них за подібним принципом, що створює своєрідний цикл. Оповідується від імені колективного «ми», а далі точка зору зосереджується на якійсь деталі. Наприклад, жінка, яка не зводить очей з квітки у вазоні. Вона везе його з дому й не помічає нічого навколо («Жінка з квіткою»).

Подібну поетику мають оповідання «На ринку», «Двоє дітей», як і в попередніх творах розповідач відіграє важливу роль у формуванні читачької рецепції, він помічає символічні деталі, а його коментар, поряд з особистим поглядом, через непрямий дискурс передає точку зору людей, натовпу, який це спостерігає: «Люди дивляться на них і головами хитають. Навіть дітей війна не пощадила» [6, с. 511]. Звертався письменник також до моделювання кута зору дитини на війну.

Оповідання «Також лист» вирізняється наративною ситуацією. Основу становить розповідь про Петруся, який пише листа до Бога. Наратор коментує і сам процес написання, що викликає комізм і передає точку зору дитини на війну й ті страждання його сім'ї, які вона принесла. «Слова перлися на папір, як вівці у кошару. Петрусь не міг з ними дати раду. Не знав котре пустити, а котре ні» [5, с. 68]. Проте у творі наводиться ще одна точка зору, а саме дорослих. Лист з пошти потрапив до військових, хоч спочатку лист їх розсмішив, але вони зрозуміли увесь розпач дитини й Лепкий вдається до мелодраматичної колізії. Сотник вирішив допомогти – батька Петруся з війська відпустили на свята додому.

Серед поезій в прозі виділяється «Allegro patetico», її алегоричний зміст В. Лев трактує у контексті теми війни [3, с. 203]. Твір має притчевий характер – історія про місто, яке залишилося без води і жителі покинули його. Можна прочитувати його як алегорію долі біженців, що покинули свою батьківщину через війну. Вода символізує життя, а засуха – війну. Оповідач порівнює своє блукання по місту-привиду зі сном, підкреслюючи фантазмагоричність ситуації. Він зустрічає діда, який залишився і збирає росу, щоб вижити. Це образ людини, яка зосталася виживати у нелюдських умовах. Його уста замовкли, «сціпилися від горя», але любов до рідного краю мотивувала залишитися. «Тут ціле моє життя», – говорить персонаж. [6, с. 504].

Так у малій прозі Лепкого з'являється проблема, що постає перед українським селянином в умовах зміни фронту – тікати чи залишитися. Відомим твором на цю тему є новела В. Стефаніка «Вона – земля» (1926) р. Оповідання Б. Лепкого написане раніше, увійшло у збірку «Золота липа» (1924 р.). Воно належить до соціально-психологічних оповідань, має іншу розповідну структуру, ніж аналізовані вище твори. Композиційно воно також складніше, бо поділене на кілька сцен. Перша сцена нагадує нам оповідну манеру Сте-

фаніка: драматизм подій передано через діалог персонажів. Зять та старий Чепіль сперечаються їхати чи ні. Слово наратора, як і в Стефаніка, нагадує ремарку, повідомляє необхідні деталі. Ми не дізнаємося деталей внутрішнього стану героїв. Чепіль погоджується на вмовляння зятя, але не пояснює чому, читач дізнається на причину з окремих деталей: «Старий ще раз гляну на доньку і внука і відвернувся до вікна» [6, с. 525]. Саме через бажання врятувати доньку й внука він погоджується покинути все. Зазначимо, що Б. Лепкий змальовує заможного селянина, який працею здобув своє майно. Він пишається садком, який виріс не з землі, а з його пальців, зі збіжжя, яке таке густе, що навіть вуж не перелізе. Молодший Семен освічений, можливо тому він нічого доброго не чекає, ні від мадяр, ні від росіян. Перед від'їздом він із дружиною з жалем ховають книги. Семен усвідомлює, що його можуть повісити, бо в очах завойовника він буде «мазепинцем». Зазначимо, що в оповіданні Стефаніка «Вона – земля» втеча українських селян вмотивована тим, що вони вже чули про випадки звірств російського війська. У діалозі Семен апелює до розуму старого – «маєтків не заберете до гробу». Відповідь старого Чепіля є трагічним запереченням, він не може прийняти реальності: «Не заберу? А щоб знав, що таки заберу. Наберу повні очі поля, села, цілої рідної землі, останні мої гадки будуть про них, – не заберу!?» [6, с. 524]. Контрастом до розмови родини Чепілів є голос, що долинає з сільського майдану. «Навіжена Ксеня» викрикує, що вона залишиться, бо «голий розбою не боїться» [6, с. 525]. Ця протилежність поглядів немов передвіщує майбутнє розшарування селянства у часи революції. Другим божевільним голосом у оповіданні буде Олексій, який, мабуть, москвофіл, а тому стає на дорозі селян, щоб зупинити їхню втечу. В його уяві російська армія йде їх визволяти, проте селяни не вірять такому проповіднику. Так оповідач вводить мовлення різних персонажів, дає їм висловитись, засвідчити власний погляд на війну.

Межова ситуація у творі розкривається в різноманітних епізодах, які мають різну наративну будову. Це і внутрішній монолог Чепіля звернений до коня. Сцена збирання майна й початок дороги описана з використанням невластиво прямої мови. Зрештою розповідач передає внутрішній стан старого Чепіля, який з пагорба дивиться на рідне село й власний дім. Далі в наратив вводиться мотив інтриги, Чепіль з якоїсь причини вертається додому, немов щось забув. Подальшу його

долю Семен дізнається з уст тієї самої Ксеньки, яка залишилася в селі і тепер в історії виступає свідком. Вона розповіла, як Чепіль свідомо зустрів з рушницею в руках появу солдат. Така ускладнена оповідна канва вводить до основної теми цілий комплекс соціально-психологічних факторів, водночас надаючи слово різним героям, автор намагається передати спосіб мислення та ціннісні орієнтації персонажа.

У малій прозі Лепкого зустрічаємо не тільки травматичний досвід селянина, у оповідання «Дзвони» зображено погляд священника, передано його душевне сум'яття, адже московські війська тікають і заїхали в село, щоб вивезти все цінне. Їхнє завдання конфіскувати і церковні дзвони. На відміну від попередніх творів, тут зростає роль розповідача, читач бачить ситуацію очима персонажа, але наратор підсумовує переживання персонажа. Звістка про відхід війська не дає йому спокою, коли побачив, як вози завертають до села, він зразу усвідомив: «Їдуть до нас! – подумав о. Савишин. – Грабувати, палити, щогарніших людей вивозити з собою, як татари» [4, с. 372]. У мовлення наратора вклинюється внутрішній монолог о. Савишина: «Як можна забирати дзвони? Так се голос і совість села, його уста й серце! Чи вмре хто, чи вінчається, чи пожар вибухне, вони перші голосять» [4, с. 373]. Наратор метафорично описує його сум'яття: «Чув, як гострі барди гримали об дубові бельки, а ж луск ішов кругом. Чув як жалем охали хрести й могили на цвинтарі, як від церкви відбивався глухий відгомін тої грішної роботи, як за кожним сильнішим ударом дзвони відзивалмся якимсь придавленим, зловіщим стоном» [4, с. 374]. Таке нагнітання внутрішніх переживань героя вмотивовує реакцію людини на катастрофу. Коли починають зніматися ювілейний дзвін, на який о.Савишин кілька років збирав пожертви, герой впадає в стан афекту й починає проклинати солдатів. «Всі оглянулися і побачили, як отець Савишин підняв хреста угору. Здавалося, що росте, росте понад липи, понад церкву, до неба. Очі мав червоні від сліз, крізь котрі били іскри, як крізь зливу грози» [4, с. 375]. Розповідач зосередився на впливі військових дій на свідомість людини, яка в межовій ситуації виходить за рамки буденного, наважується на справжній вчинок. Твір показує розмиванням традиційних релігійних цінностей під впливом війни, лише один солдат, який звернувся до священника не хоче брати участь у святотатстві.

Цей мотив – героїчний вибір, заради власних цінностей, зокрема заради батьківщини, роз-

робляється також в оповіданні «Пишіть і мене». Дія відбувається в середовищі гуцулів. Олена Дзюба-Погребняк наводить цікаві свідчення, під час паніки тікали різні верстви населення, але не тікали гуцули: «Вони терпляче переносять зміну влад, однаково їм чужих і однаково для них небезпечних» [1, с. 41]. Саме в такому середовищі проводиться агітація щодо створення власної військової сили українців. Люди, які пішли до австрійського війська через мобілізацію розчинилися у ньому, натомість адвокат повідомляє присутніх гуцулів, що є дозвіл на створення українського легіону стрільців. «Нам треба мати свою, українську армію, свій легіон, своїх стрільців, щоб цілий світ бачив, що український народ приймає участь у війні і що він захищає свій рідний край, свої здобутки політичні, економічні й культурні», – говорить промовець [6, с. 515]. Все, здобуте важкою працею на культурному фронті, просвітницька робота, російський цар хоче знищити. Показовою є фраза, що порівнює життя українців під Австро-Угорщиною й в Російській імперії: «У нас боротьба за університет іде, а там навіть української народної школи немає», – погоджуються з цим газди [6, с. 514]. Розмова подається з точки зору гуцулів, тому розповідач називає присутніх адвокат, начальник, а не по імені. У розповіді імена мають присутні газди, адже вони один одного добре знають. Пилип Кая у своїй промові передає весь той біль й недовіру до Австро-Угорщини, яка не раз використовувала українців у своїх війнах. Тому старий Пилип погоджується захищати зі зброєю рідну домівку, рідні гори, ніж знову довіритися владі. Проте вибір на користь України робить молодь, саме вона наважується записатися у стрільці. Тринадцять бажаючих, набувають символічного значення, що асоціюється з Христом і дванадцятьма апостолами. Для присутніх це нещасливе число, натяк на майбутню жертвовність добровольців, і щоб виправити ситуацію зголошується худошавий легінь, на якого ніхто не розраховував.

Робота Б. Лепкого у таборах для військовополонених дала життєвий матеріал для творів, які змальовують травматичний досвід полонених. Це такі оповідання «У таборі», «Хто побідить?», «Кутя». Перший твір побудований через сприйняття Петра Мальованого, українця військовополоненого. Третьоособова розповідь переривається його внутрішнім монологом. Лепкий використав цитатний дискурс й майже вся розповідь це ремарка наратора, а далі коментар Петра. Героя все дратує, перебування в таборі робить його

нетерплячим до всього. Просте вітання німкені йому немиле, будь-яка вільна людина викликає в нього роздратування. Це переживаннями звичайної людини, тому він швидше розуміє німецьких вартових, яким десь п'ятдесят років і яким, на його думку, краще було б дома, біля своїх родин. Він задрить навіть тому, що для американців будують кращий табір. Завершуються твір невеликою сценкою, коли Петро впізнає у полоненому з американського табору свого сина, який виїхав колись до Америки. Ольга Яблонська відмітила символічне значення цієї сцени: «Ця роз'єднана сім'я як роз'єднаний народ, розмежований кордонами імперій» [8, с. 145]. Б. Лепкий показує радикальний вплив перебування в таборі на особистість, тугу за батьківщиною, безглуздість війни.

Висновки. Таким чином, особистий досвід письменника, пов'язаний із воєнними подіями, зумовив широке представлення явищ, які торкнулися цивільного населення, біженців та військовополонених. Лепкий зосереджується на відображенні глибоких соціальних, психологічних та екзистенційних потрясінь, зокрема втрати зв'язку з рідним середовищем. Наративна стратегія

митця побудована на використанні колективної фокалізації, де голос оповідача звучить як голос біженців. Низка оповідань про поневіряння українців, зокрема «Сім шляфроків» та «Жінка з квіткою», сконструйовані як поезії в прозі, що досягають онтологічних узагальнень завдяки лаконізму, символізму та колективній точці зору. Символічні деталі підкреслюють дезорієнтованість біженців у нових обставинах.

У соціально-психологічних оповіданнях, як-от «Втікати?», Лепкий моделює межову ситуацію вибору між втечею та бажанням залишитися, ускладнюючи оповідну канву введенням внутрішніх монологів та невласне прямої мови для передачі ціннісних орієнтацій персонажів. Автор також розробляє мотиви героїчного вибору (добровольці у «Пишіть і мене») та фіксує вплив війни на свідомість людини, що призводить до руйнування традиційних релігійних цінностей, а з іншого – штовхає до виняткового вчинку («Дзвони»). Внутрішнє мовлення використовується для відтворення переживання полоненого («У таборі»). Через ці різноманітні наративні форми Б.Лепкий відобразив безглуздість війни та її травматичний досвід.

Список літератури:

1. Дзюба-Погребняк О. Перша світова війна в літературах південних слов'ян. К.: Дух і Літера, 2014. 496 с.
2. Зушман М. Дискурс малої прози Богдана Лепкого та західноукраїнська малоформатна новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2014. 119 с.
3. Лев В. Богдан Лепкий. Життя і творчість. Нью-Йорк: НТШ, 1976. 399 с.
4. Лепкий Б. Вибрані твори: У 2 т. К.: Смолоскип, 2007. Т. 1. 604 с.
5. Лепкий Б. Під Ялинку. Нью-Йорк: Накладом Льва Лепкого, 1958. 104 с.
6. Лепкий Б. Твори в 2 т. Т.1. Поетичні твори. Прозові твори. Мемуари. К.: Наукова думка, 1997. 845 с.
7. Ткаченко Т. Онтологічний вимір української малої прози кінця ХІХ–ХХ століть. К.: Освіта України, 2017. 470 с.
9. Яблонська О. «На роздоріжжі імперій: історіософічні спостереження Б. Лепкого». *Studia methodologica*. №44. Тернопіль-Кельце, 2017. С. 141–147.

Tkachuk O. M. NARRATIVE SPECIFICITY OF THE THEME OF THE FIRST WORLD WAR IN BOHDAN LEPKYI'S SHORT PROSE

The article examines the narrative specificity of the First World War theme in the short prose of Bohdan Lepkyi. The artistic features of the representation of war are closely linked to the writer's personal experience, which enabled him to depict a wide range of phenomena related to the wartime reality of civilians, refugees, and prisoners of war. The aim of the article is to identify the distinctive narrative embodiment of militaristic themes, including the psychological and existential upheavals of Ukrainian refugees, such as the loss of connection with their native environment, the feeling of isolation, and the necessity of making choices in extreme situations.

The writer's narrative strategy often intertwines personal and collective experience. A series of stories about the tribulations of refugees («Sim shliafrokiv», «Zhinka z kvitkoiu») are constructed as prose poems, employing conciseness, symbolism, and collective focalization, which helps achieve ontological generalizations. Symbolic details, such as the seven dressing gowns, highlight the refugees' disorientation in new circumstances. In the story «Takozh lyst», the child's perspective on war and its negative impact on the family is modelled. The parable-like work Allegro patetico uses allegory, where drought symbolizes war.

In socio-psychological stories such as «Vtikaty?», Lepkyi models a borderline situation of choice – whether to flee or stay. He complicates the narrative structure through the use of interior monologues and free indirect discourse to convey the characters' value orientations.

Lepkyi's works reconstruct the impact of war on consciousness: the destruction of traditional religious values («Dzvony»), employing a metaphorical depiction of a priest's inner turmoil by the narrator; the motif of heroic choice among volunteers joining the Ukrainian Sich Riflemen («Pyshit' i mene»); and the traumatic experience of prisoners of war («U tabori»), which, through interior monologue, conveys the absurdity of war and its traumatic effect on the individual.

Key words: war theme, focalization, narrative situation, narrator, prose poem, interior monologue.

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025